

Teksty Drugie 2006, 6, s. 71-75

Genologia zintegrowana.

Teresa Dobrzyńska

Roztrząsania i rozbiory

Genologia zintegrowana

Kiedy Michaił Bachtin dostrzegł istnienie mniej lub bardziej zdeterminowanych wzorców wypowiedzi – „gatunków mowy” – regulujących zachowania dyskursywne użytkowników języka w całym obszarze jego sposobów użycia¹, pojawiła się możliwość badania form komunikacji wcześniej traktowanych jako zjawiska amorficzne, na przykład funkcjonujących w życiu codziennym, a także dokonania systematycznego opisu różnych form gatunkowych stosowanych w poszczególnych stylach funkcjonalnych, w komunikacji ustnej i pisemnej, w wypowiedziach monologowych i dialogowych, w tekstach literackich i Nieliterackich.

Poglądy Bachtina w omawianych tu kwestiach wywołały żywy i twórczy odzew w kręgach humanistów, co widoczne jest także w polskim środowisku, zwłaszcza lingwistycznym. Powstawać zaczęły prace dyskutujące podstawy teoretyczne jego koncepcji genologicznej i reinterpretujące ją zgodnie z aktualnym stanem badań językoznawczych – zwłaszcza w obrębie teorii tekstu, semantyki i pragmatyki². Wykorzystując zbliżony zespół założeń metodologicznych, zaczęto też opracowywać charakterystyki poszczególnych gatunków mowy i – co szczególnie istotne –

---

^{1/} Por. zwłaszcza studia zebrane w tomie: M. Bachtin *Estetyka słownego twórczości*, Moskwa 1979; przekład polski: M. Bachtin *Estetyka twórczości słownej*, przeł. D. Ulicka, oprac. przekł. i wstęp E. Czaplejewicz, PIW, Warszawa 1986.

^{2/} Zob. zwłaszcza: A. Wierzbicka *Geny mowy*, w: *Tekst i zdanie*, red. T. Dobrzyńska, E. Janus, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1983; T. Dobrzyńska *Gatunki pierwotne i wtórne (Czytając Bachtina)*, w: *Typy tekstów*, red. T. Dobrzyńska, Wydawnictwo IBL PAN, Warszawa 1992. Ten nurt badań omawiam szerzej w pracy: *Bachtinowska koncepcja gatunków mowy i jej polskie kontynuacje*, w: *Poetyka – polityka – retoryka. Księga Jubileuszowa dla Profesora Michała Głowińskiego*, red. W. Bolecki, R. Nycz (w druku).

repertuaru gatunków różnych stylów funkcjonalnych³. Studia w tym zakresie pogłębiły wiedzę nad formami komunikacji w obrębie jednej tradycji kulturowej, otworzyły też możliwość porównywania repertuaru wzorców gatunkowych różnych kultur⁴.

Dynamiczny rozwój badań nad gatunkami mowy, jaki obserwować można w ostatnich latach, przyniósł już znaczące rezultaty, ale w tych spontanicznych, wieloautorskich działaniach na rzecz nowej dyscypliny zarysowało się też niebezpieczeństwo dezintegracji w zakresie metod badawczych i uzusu terminologicznego. Rodzi się więc potrzeba wyartykułowania założeń metodologicznych tego kierunku i dokonania krytycznego oglądu jego programu⁵, a także skonfrontowania go z szerszym kontekstem teoretycznym i praktyką dyskursywną – wprowadzenia do tej dyscypliny różnych ważnych wątków współczesnej humanistyki, które wiążą się z tekstotwórczą aktywnością człowieka, z perspektywą poznawczą podmiotu i z tendencjami dialogicznymi w kulturze.

Odpowiedzią na te zapotrzebowania jest książka Bożeny Witosz *Podstawy genologii lingwistycznej*⁶, która stanowi udaną próbę zarysowania podstaw teoretycznych i całościowego programu nowej dyscypliny genologicznej w obrębie językoznawstwa. Oprócz patronatu Bachtina, opracowanie to ma też, jak podkreśla autorka, polskie antecedensy – w koncepcjach genologicznych Stefanii Skwarczyńskiej.

Wykład genologii lingwistycznej prezentowany w tej pracy poprzedzony został dobrym rozpoznaniem jej dotychczasowego stanu badań oraz wskazaniem innych nurtów badawczych istotnych dla nauki o gatunkowym zróżnicowaniu wypowiedzi. Przedstawiana w książce dziedzina wiedzy budowana jest przede wszystkim na fundamencie językoznawczych badań nad tekstem i dyskursem. Wykorzystuje dokonania teorii komunikacji i pragmatyki lingwistycznej, a także komunikacyjnej teorii dzieła literackiego oraz genologii literaturoznawczej. Autorka, mająca duże doświadczenie w prowadzeniu badań z pogranicza lingwistyki i lite-

---

3/ Por. zwłaszcza badania inicjowane przez Uniwersytet Śląski, których wyniki zebrane zostały w tomach z serii „Gatunki mowy i ich ewolucja”, t. I: *Mowy piękno wielorakie*, red. D. Ostaszewska, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2000; t. II: *Tekst a gatunek*, red. D. Ostaszewska, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2004. Charakterystyki gatunków w obrębie jednego stylu funkcjonalnego opracowane zostały m.in. dla stylu publicystycznego – por.: M. Wojtak *Gatunki prasowe*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2004.

4/ Na możliwość badań w tym zakresie i ich wagę dla kontaktów międzykulturowych wskazywała A. Wierzbicka (*Genry mowy oraz Cross-cultural pragmatics. The semantics of human interaction*, Mouton–W. de Gruyter, Berlin–New York 1991).

5/ Próbę syntetycznego ujęcia rezultatów badań w zakresie genologii lingwistycznej podjął w formie krótkiego wykładu S. Gajda (*Gatunkowe wzorce wypowiedzi*, w: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2001).

6/ B. Witosz *Podstawy genologii lingwistycznej*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2005.

raturoznawstwa (przypomnę tu jej wybitne dokonania z zakresu teorii deskrypcji i narratologii oraz stylistyki⁷), była szczególnie predestynowana do podjęcia arcytrudnego zadania, jakim jest nakreślenie syntetycznego obrazu dyscypliny ogarniającej oba te obszary badawcze – i zrealizowała swój cel w sposób niezwykle udany. Książka stanowi doskonale wprowadzenie w problematykę badań gatunków mowy. Wykład jest znakomicie wyważony: na tle przywoływanych dyskusji i prezentowanych postaw badawczych zarysowuje spójną propozycję metodologiczną, która stanowi świadomy wybór spośród różnych alternatyw. Ze znajomością rzeczy Autorka konfrontuje różne stanowiska, nie gubiąc zarazem zasadniczego wątku. W swoich opiniach wykazuje odwagę i niezależność myślową, podejmując niekiedy dobrze uargumentowaną polemikę z uczonymi z najbliższego środowiska.

Przejrzyście skomponowana książka w *Uwagach wstępnych* ukazuje sytuację, w której wyłoniła się nowa dyscyplina, dowodzi jej autonomii oraz przedstawia zespół kierunków eksplorujących pobliskie, częściowo wspólne pola badawcze.

Główny tok wykładu podzielony jest na dwa obszernie rozdziały. W *Części pierwszej (Teoretyczne konteksty genologii lingwistycznej)* Bożena Witosz przedstawia instrumentarium pojęciowe omawianej dyscypliny, koncentrując się na kluczowym dla niej pojęciu „gatunku mowy”. Przywołuje wypowiedzi badaczy, którzy w największym stopniu przyczynili się do wykrystalizowania się koncepcji genologicznych w myśleniu o zachowaniach językowych człowieka (M. Bachtin i rozwijająca jego idee A. Wierzbicka; L. Wittgenstein). Ukazuje różne koncepcje kategoryzacji i klasyfikacji stosowane w badaniach nad formami wypowiedzi, opowiada się przy tym za nową formą systematyzacji, wypracowaną w ramach kognitywizmu – typologią, która buduje otwarte kategorie naturalne, skoncentrowane wokół prototypu i rozprzestrzeniające się radialnie na zasadzie „podobieństwa rodzinnego”. Ta część wykładu, choć uzasadniona potrzebami samej genologii lingwistycznej, ma znacznie szerszy adres odbiorczy: jest prezentacją pewnego sposobu porządkowania wszelkich zjawisk podległych ludzkemu doświadczeniu – porządkowania uwzględniającego zmienną perspektywę podmiotową i rolę stereotypów pojęciowych w postrzeganiu rzeczywistości. Oparcie się na takiej koncepcji uzasadnia prezentowane w dalszych rozważaniach stanowisko wykluczające ostro rozgraniczone układy hierarchiczne w przestrzeni genologicznej. Autorka w wielu miejscach wywodu i w wielu analizach konkretnych zjawisk podkreśla adekwatność takiej typologii wobec empirii tekstowej, jako że typologia ta chwyta w sieć luźnych i zmiennych

---

⁷/ Por. m.in. prace B. Witosz: *Opis w prozie narracyjnej na tle innych odmian deskrypcji. Zagadnienia struktury tekstu*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 1997; *Kobieta w literaturze. Tekstowe wizualizacje (od fin de siècle'u do końca XX wieku)*, Gnome, Katowice 2001; *O wielości „języków” interpretacji w badaniach stylistycznych – konsekwencje teoretyczno-metodologiczne*, w: *Wielojęzyczność w perspektywie stylistyki i poetyki*, red. M. Ruszkowski, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2004; *Styl indywidualny w perspektywie genologii lingwistycznej*, „Stylistyka” 2005 nr XIV.

relacji wzorce gatunkowe będące wiązką radialnie zorganizowanych cech; pozwala też ukazywać wielokierunkowe powiązania form i zmienne konstelacje – nawet w przypadku struktur odległych, przynależnych do różnych rejestrów funkcjonalnych dyskursu.

W *Części drugiej (Podstawy kategoryzacji universum mowy)*, w której wcześniej zarysowane koncepcje stają się tłem dla decyzji metodologicznych i wyborów terminologicznych Autorki, charakteryzuje ona swój sposób ujmowania podstawowych narzędzi pojęciowych omawianej dyscypliny, takich jak tekst i gatunek. Uzasadniając ich traktowanie jako kategorii o nieostrych granicach, przedstawia stereometryczny projekt typologii, opartej na wielokierunkowych relacjach wzorców gatunkowych w sieci. Podkreśla konieczność oddzielenia badań wzorców gatunkowych na poziomie bytów idealnych – funkcjonujących w świadomości społecznej (wykryształowania się stereotypów) i składających się na kompetencję komunikacyjną czy kulturową mówiącego – od badań nad obecnością wzorców gatunkowych w konkretnych użyciach języka. W dwóch ostatnich rozdziałach tej części książki w obszerny sposób przedstawia najpierw problem ewolucji form gatunkowych obserwowanej na poziomie modeli, a następnie interferencje różnych wzorców gatunkowych w jednym tekście artystycznym – w prozie Andrzeja Stasiuka *Jadąc do Babadag* (co w badaniach intertekstualnych określane byłoby jako odniesienie danej wypowiedzi do warunkujących jej formę architektów). Oba te rozdziały przynoszą wiele interesujących refleksji nad kierunkiem zmian współczesnych form dyskursu w różnych jego obszarach. Stanowiąc ilustrację możliwości analitycznych dyscypliny, prezentują zarazem rozległą panoramę zjawisk mownych, odzwierciedlających procesy społeczno-kulturowe, zmiany technologiczne i ideologiczne. Wnikliwa analiza tekstu Stasiuka wprowadza problematykę relacji form artystycznych i gatunków użytkowych, ukazuje konstelację form, które – wpływając na ukształtowanie tego tekstu – umożliwiły wyartykułowanie postawy podmiotu mówiącego, jego punktu widzenia, swoistej aksjologizacji przedstawianego świata. W tym właśnie punkcie genologia lingwistyczna okazuje się atrakcyjna dla badań literaturoznawczych, jako że proponuje metodologię, która wrażliwość na zjawiska językowe usytuowane w poszczególnych tekstach łączy z umiejętnością globalnego spojrzenia na ich funkcję w tekście, w spetryfikowanych formach dyskursu; umożliwia interpretację zachowań dyskursywnych podmiotu wypowiedzi, stanowiących wykładnik jego ról społecznych czy postaw światopoglądowych.

W *Zakończeniu* Autorka wypowiada przenikliwe opinie na temat współczesnej kultury, sumując główne rysy obrazu, jaki wyłania się z obserwacji zjawisk genologicznych. Mówi o transgresywnym charakterze zachowań mownych, o permanentnym przekształcaniu wzorców gatunkowych, o hybrydyzacji form – nie tylko literackich. Wskazuje, że takiemu stanowi rzeczy odpowiadać musi metodologia badań uwzględniająca otwartość kategorialną, mgławicowe kontury podziałów typologicznych, dynamiczny model relacji. Taka właśnie koncepcja genologii – adekwatna wobec opisywanego pola badawczego – zarysowana została w rozprawie.

Podstawy genologii lingwistycznej Bożeny Witosz to książka znakomita, dojrzała metodologicznie, prezentująca w sposób wnikliwy i kompetentny instrumentarium pojęciowe dyscypliny i jej możliwości analityczne. Jako opracowanie o wysokich walorach zarówno naukowych, jak i dydaktycznych, ma szansę stać się szeroko wykorzystywanym podręcznikiem uniwersyteckim.

Teresa DOBRZYŃSKA

Abstract

Teresa DOBRZYŃSKA,
The Institute of Literary Research of the Polish Academy of Sciences
(Warszawa)

Genology integrated

Review of Bożena Witosz's book *Genologia lingwistyczna. Zarys problematyki* ['Linguistic genology. An outline'], Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego [Silesian University Press], Katowice, 2003.

According to the reviewer, the book is a successful attempt at outlining a comprehensive programme of genological research situated within linguistics whilst also referring to the achievements of linguistic pragmatics, communication theory of text and literary-scholarship genology. The book presents the state-of-play as regards the research in question and the discipline's notional tools, shows various categorisation concepts, discusses the issue of evolution of the genre forms. Moreover, it builds a genre typology model of its own. On top of all that, a certain terminological custom is proposed.